

Оксана СІКОРСЬКА
**Порятунок євреїв у колективній пам'яті галичан
на прикладі Унева та Унівської Лаври**

*Хлопчик з горища
Спостерігав за іграми дітей,
Але вони часто вибігали
За межі віконної рами...*
Роальд Гоффман

«Хлопцем, який протягом двох років міг стежити за світом лиш через шпарину на горищі, був Роальд Гоффман, а я був поміж тих дітей, які бавилися коло школи...»¹, – писав у своїх спогадах Адам Ротфельд, один із єврейських дітей, врятованих в Уневі². Його в три роки віддали під опіку монахів-студитів з Унівської Лаври, сподіваючись, що він уникне долі, яка чекала на єврейську сім'ю. В монастирі маленький Адам не здогадувався, що жив в оточенні таких же дітей, як і він сам – хлопчиків з єврейських родин. Левко Хамінський, його одноліток, також потрапив до Лаври 1941 р. Курт Левін, син львівського равина, також перебував в унівському монастирі, однак він був старший і жив не в сиротинці, а серед монахів як новак, слідуючи усім правилам уставу і виконуючи роботу нарівні з іншими ченцями. Діти із Лаври ходили бавитись з іншими хлопчиками до сільської школи Унева. Саме про горище цієї школи писав Роальд Гоффман, воно стало притулком для нього і його мами більш ніж на два роки під час німецької окупації. Опікувався горищем і схованою там родиною директор школи – пан Микола Дюк.

Долі цих єврейських дітей, які походили з різних куточків Галичини, перетнулися в Уневі – «типовому бідному галицькому підкарпатському селі»³, – у якому вони перебували аж до закінчення війни. Усім пощастило врятуватися і побудувати щасливе життя, здобувши значних успіхів у найрізноманітніших галузях, але назавжди зберігши в пам'яті дитячі роки в Уневі. Що саме запам'ятали вони про цей період: які факти закарбувалися, а які було стерто? І що пам'ятають про них і ці події мешканці села – звичайні галичани? Як працює колективна пам'ять у них? Адже ці історії є лише невеликим прикладом випадків порятунку євреїв, і, дослідивши їх, можна

¹ Adam Rotfeld, "Tyle pamiętam", Polityka, 7, (2005): 70–73.

² Адам Ротфельд – міністр закордонних справ Польщі 2005 року.

³ Adam Rotfeld, "Tyle pamiętam", Polityka, 7, (2005): 70–73.

спробувати збагнути акцію порятунку євреїв зусиллями місцевих мешканців під час війни, і також зворотний бік – байдужість сусідів і мовчання про злочини.

Звідси впливає мета статті: дослідження порятунку євреїв під час Голокосту та відображення цього в колективній пам'яті галичан на прикладі окремого села – Унева. Таке дослідницьке завдання значною мірою походить із методологічних дискусій істориків про співвідношення між «реальною» та «уявною» історіями – тобто «історією фактів» та пам'яттю про них. Зрозуміло, що ці дві історії не збігаються, адже людська пам'ять вибіркова і суб'єктивна. Промовистим прикладом такої вибіркової й суб'єктивності постає Галичина, що війни була багатонаціональним регіоном, у якому більшість становили три народи (не рахуючи менш чисельних): поляки, українці, євреї. Мешкаючи на одній території – часто в одному й тому ж містечку чи селищі – вони так чи так взаємодіяли один з одним, і їхні долі тісно перепліталися. Однак після війни українці воліють не згадувати про інших, про своїх колишніх сусідів, їхні спогади яскраво національні: вони справляють враження, що Галичина була і є лише українським регіоном.

Методологічною основою для статті є праці теоретиків пам'яті: Моріса Альбвакса, Сюзан Крейн, Алеїди Ассманн. Колективна пам'ять – за визначенням основоположника цієї галузі Моріса Альбвакса – це пам'ять окремої групи людей, яка завжди є вибірковою і спричинюється до творення мітів⁴. Він перший, хто звернув увагу на те, що кожна людина має дві пам'яті: індивідуальну і суспільну, що різняться між собою рядом ознак. Одна з найважливіших – це та, що колективна пам'ять більша за індивідуальну, тому що групи знають більше за індивідів, які часто мають велике різноманіття вражень, досвідів, але кожен може черпати зі спільної для всіх членів ту інформацію, якої йому не вистачає. Адже інформація, якою діляться члени групи, часто допомагає індивідам пам'ятати ті речі, які вони б, очевидно, забули. Також важливою характерною рисою є суб'єктивність та вибірковість колективної пам'яті через те, що вона складається з набору різних індивідуальних спогадів. Окрім того, варто пам'ятати, що колективна пам'ять зберігає інформацію статично, тобто не робить причиново-наслідкових зв'язків між подіями⁵.

Однією з основних характеристик колективної пам'яті про Голокост є травматичність спогадів⁶. Саме тому про вбивства євреїв мовчать як жертви, так і свідки. Однак так само пам'ять «мовчить» і про рятування євреїв. Чому ціла група людей (у цьому випадку мешканці галицьких сіл) викреслила, стерла ці спогади? Не можна оминати увагою вже наявні пояснення.

⁴ Maurice Halbwachs, "Space and the collective memory" in *The collective memory* (1950), 2.

⁵ Морис Хальбвас, "Коллективная и историческая память", *Неприкосновенный запас*, 2, 3 (2005): 40–41; Susan Crane, "Writing the individual back into collective memory", *The American historical review*, Vol. 102, 5, (1997).

⁶ Erika Bourguignon, "Memory in an amnesic world: Holocaust, Exile, and the return of the Suppressed", *Anthropological Quarterly*, Vol. 78, 1, (2005): 63–88.

Піонерською у цьому розумінні була відома книжка американського історика Яна Томаша Гросса «Сусіди». У ній проаналізовано масове вбивство місцевих євреїв, яке вчинила католицька більшість села Єдвабне літом 1941 р. одразу після відступу радянської армії. Ця історія до часу публікації книжки була замовчуваною. Гросс стверджує, що це замовчування є спробою приховати колективну вину місцевих мешканців⁷. Інший відомий історик Омер Бартов у своїй праці «Стерті» про пам'ять сучасних галичан стверджує, що майже повна відсутність згадок про винищення галицьких євреїв, їхня «стертість із колективної пам'яті» спричинена українським націоналізмом⁸. Цей націоналізм українців, вважає науковець, не хоче знати про «інших», він є ксенофобським і глибоко антисемітським.

Аби проаналізувати це та інші питання пам'яті, я спираюся як на інтерв'ю унівчан й монахів Лаври, так і на спогади врятованих. Частина інтерв'ю походить з цифрового архіву Унівської Лаври, що були записані переважно у кінці 1990-х на початку 2000-х рр.⁹. До них переважно належать інтерв'ю із монахами Унівської Лаври та працівниками з-поза монастиря. Іншу частину інтерв'ю із мешканцями Унева я записала з жовтня 2010 р. до вересня 2011 р. за методом Габріель Розенталь. До них належать інтерв'ю з Ігорем Дюк, Любою Дюк, Параскевією Піп, Галиною Мокрій¹⁰. Важливими для дослідження є інтерв'ю та спогади чотирьох головних дійових осіб дослідження: Адама Ротфельда, Леона Хамейдеса, Роальда Гоффмана та Курта Левіна.

Спираючись на ці та інші матеріали, я розмірковую над ключовими питаннями: як ці щасливі історії порятунку єврейських хлопчиків відображають реальну картину рятування євреїв під час Голокосту в галицькому селі? І як працює колективна пам'ять щодо цього випадку?

Історії порятунку єврейських дітей в Уневі

Довоєнний Унів був відносно невеликим. Станом на 1935 рік тут нараховувалося 1 084 мешканці, з яких 85 – поляки, 54 – євреї¹¹. У селі також діяли дві школи: трикласна, у якій навчалось 150 дітей, і школа при монастирі для дітей з сиротинця. У спогадах унівчан міжвоєнний період постає досить мирним та спокійним. До 1939 р. жителі не згадують про будь-яку ворожнечу між сусідами: «До війни у селі було трохи євреїв і поляків. Всі жили мирно і з повагою ставилися до сусідів», – розповідає Галина Мокрій (1932 року народження), яка виросла в Уневі¹². Інший респондент – Ігор Дюк, 1938 року народження, пригадує, що поляки часто бували в їхньому помешканні.

⁷ Jan Gross, *Sąsiedzi. Historia zagłady żydowskiego miasteczka* (Sejny, 2000).

⁸ Omer Bartov, *Erased: vanishing traces of Jewish Galicia in present-day Ukraine* (Princeton University Press, 2007).

⁹ Іриней Волошин, «Про Архів Святоуспенської Унівської Лаври» http://studyty.org.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=39&Itemid=49.

¹⁰ За бажанням деяких респондентів їхні імена та прізвища було змінено.

¹¹ Шематизм духовенства Львівської архієпархії, 1935–1936 рр. (Львів, 1935).

¹² Інтерв'ю з Галиною Мокрій. Записано з уст від 29.09.2011.

Цьому сприяли привітні стосунки родини з усіма сусідами, крім того, батько вільно володів німецькою та чеською мовами, тож товаришував із німцями і євреями¹³. Отже, навіть якщо й були які-небудь міжнаціональні чи міжрелігійні конфлікти, то в колективній пам'яті респондентів їх не лишилося¹⁴.

Початок війни кардинально все змінив, адже національна належність стала надвичайно важливою. Одразу після свого приходу нацисти утворили в Перемишлянах єврейське гетто, до якого звозили євреїв із сусідніх сіл, зокрема й з Унева. Уже восени 1942 року почалися перші розстріли¹⁵.

В цей час щоденної боротьби за життя батько Адама Ротфельда – юрист з Перемишлян – віддав свого сина під опіку ченців. Хлопчику тоді було лише три роки, але він досконало запам'ятав цю емоційну подію: прощання з ріднею і свою подорож до монастиря на возі поряд із привітним монахом¹⁶. Він потрапив до сиротинця, що діяв при Унівській Лаврі, де йому дали нове ім'я Даніель Червінський¹⁷. Там Даніель, окрім того, що вивчав усі звичні шкільні предмети і ходив на заняття з релігії, був монастирським пастушком – випасав овець та корів¹⁸. Хлопчик рано зрозумів, що ніхто не повинен був дізнатися про його справжнє минуле, тож навчився зберігати його в таємниці. Після приходу Червоної армії монастир розформували, а духовенство почали арештовувати. 1951 року хлопцю вдалося виїхати в Польщу в рамках акції польського уряду з повернення воєнних сиріт. Щасливий випадок допоміг йому вступити до Варшавського університету (де він закінчив елітний дипломатично-консульський відділ головної школи закордонної служби) і зробити блискучу кар'єру. 2005 року Адам Ротфельд як міністр закордонних справ Польщі приїхав до Унева відкривати меморіальну дошку в пам'ять про діяльність братів Шептицьких.

У сиротинці також переховувався інший єврейський хлопчик – Леон Хамейдес, син рабина з Катовіц. В Уневі він отримав нове ім'я Левко Хамінський. Спершу хлопчиків було дуже тяжко, адже у свої шість років він не розмовляв українською, але монахи, що опікувалися ним, допомогли йому опанувати мову в найкоротший час¹⁹. Згодом Левко зовсім освоївся, добре поведив себе, потоваришував з іншими дітьми і загалом брав активну участь у житті сиротинця²⁰. Не відомо, чи був хлопчик охрещений, бо хрещення не

¹³ Інтерв'ю з Ігорем Дюком від 10.05.2011 Львівська обл. Перемишлянський р-н, с. Унів

¹⁴ Респонденти в усіх інтерв'ю, які мені вдалося зібрати, мають досить позитивні спогади про довоєнний період, розповідають про спокійне співжиття із сусідами і згадують лише дрібні побутові конфлікти на кшталт голосного прибирання подвір'я сусідами поляками в святковий для греко-католиків день.

¹⁵ Згідно з інформацією, яку надала Галина Мокрій.

¹⁶ Adam Rotfeld, "Sprawedliwi sa wsrod nas", Polacy ratujący Żydów w czasie Zagłady –Przywracanie pamięci, (Warszawa, 2008).

¹⁷ Варто звернути увагу, що українські прізвища дітей були суголосні оригінальним, у цьому випадку «Червінський» – «червоне поле». Уже значно пізніше, коли після війни хлопець знайшов свою сестру, він дізнався і своє справжнє прізвище – Ротфельд.

¹⁸ Adam Rotfeld, "Tyle pamietam", Polityka, 7, (2005): 70-73.

¹⁹ Інтерв'ю з Леоном Хамейдесом / Архів Унівської Лаври F 017 S 10 DVD 046.

²⁰ Там само.

ставало обов'язковою умовою для переховування, хоча й могло дати більше шансів лишитися невпізнаним, адже наявність на руках свідоцтва про хрещення ставала ще одним доказом арійськості.

Історія Курта Левіна, сина львівського рабина, – ще один випадок щасливого порятунку. Під іменем Роман Митка хлопець переховувався не в сиротинці, а в монастирі, оскільки був старшим від інших дітей. Аби не викликати підозри, хлопець жив згідно з розпорядком дня монахів і виконував усю роботу нарівні з іншими. Він проводив необхідні години у мовчанні та роздумах, молився й уникав лише сповіді²¹. У своїх спогадах Курт Левін часто пише про те, що вдячний унівським ченцям за психологічну підтримку: вони ніколи ні про що його не розпитували, не жаліли, натомість завжди вміли розрадити. Цікаво, що про перебування Курта Левіна у монастирі мало хто знав. Ані діти в сиротинці, ані його працівники не здогадувалися, що поряд з ними жив єврейський юнак²². Навіть отець, який опікувався єврейськими дітьми в Уневі і був залучений до акції порятунку, про Курта не згадує²³. Отже, можна припустити, що система переховування євреїв при монастирях УГКЦ була добре продумана. Після декількох місяців життя при Унівській Лаврі Курт Левін переїхав до скиту св. Андрея в Лужках, де жив аж до приходу Червоної армії. Після закінчення війни він емігрував до США.

Історія Роальда Гоффмана, який походив із Золочева, – мабуть, одна з найдивовижніших історій рятування. Батько маленького Рауля (згодом – Роальда) попросив свого приятеля Миколу Дюка – директора унівської школи – врятувати його сім'ю. Микола Дюк сховав хлопчика, його маму та дядька з родиною на горищі школи. Ось так п'ятеро євреїв переховувалися на горищі близько двох років. Раулю на той час було чотири. Єдиними його розвагами були оповідки мами про сильних героїв і віконце горища, з якого він годинами спостерігав за життям на шкільному подвір'ї²⁴. За два роки ніхто з унівчан так і не довідався про переховування цілої єврейської сім'ї в будівлі школи, не було жодних доносів, і Раулю з родичами вдалося врятуватися і виїхати до США²⁵. На думку сина директора, Ігоря Дюка, якому на той час було п'ять років, це стало можливим завдяки дружбі його батька з одним німецьким офіцером²⁶. Спершу він гостював в них вдома, а

²¹ Kurt Lewin, *Przezyłem. Saga Świątego Jura* spisana w roku 1946 przez syna rabina Lwowa, (Warszawa, 2006): 146.

²² В інтерв'ю з Адамом Ротфельдом, Леоном Хамейдесом немає жодної згадки про «єврейського новака» в Унівській Лаврі. Виглядає, що вони дізналися про Курта Левіна тільки після виходу його спогадів.

²³ Інтерв'ю з ерм. Гедеоном Сироїдом /Архів Унівської Лаври F017 S 010 DVD 403-007-010 від 13.09.1997 р.

²⁴ Вірші Роальда Гоффмана про цей період його життя в архіві Яд Вашем http://www1.yadvashem.org/yv/en/righteous/stories/related/poem_2.asp

²⁵ «Избранные истории. Весь мир через щели в ставнях. Микола и Мария Дюк (Украина)», Архів Яд Вашем <http://www1.yadvashem.org/yv/ru/righteous/ukraine/dyuk.asp>

²⁶ Інтерв'ю з Ігорем Дюк...

з часом перебрався жити. Скоріш за все, він не міг не знати, що на горищі хтось живе, проте він зберігав мовчання, яке для єврейської родини стало рятівним. Завдяки героїзму директора школи, який не побоявся прихистити в себе маленького Рауля та його родичів, світ отримав Нобелівського лауреата з хімії Роальда Гоффмана. Уже будучи всесвітньо відомим, він приїхав з візитом до Унева і посприяв тому, щоби Микола та Марія Дюк були визнані Яд Вашем праведниками світу.

«Єврейська тема» часів війни: відображення в колективній пам'яті

Після закінчення Другої світової війни про єврейське питання почали писати не одразу. Ця тема надзвичайно повільно і поступово входила до історичної пам'яті. Адже спогади про неї ще жили як колективна пам'ять в численних групах. Тривалий час ця тема не була популярною в Ізраїлі, і що цікаво: як в історичній, так і в колективній пам'яті ізраїльтян. Для людей, які пережили Катастрофу, Голокост також був замовчуваною темою²⁷. Тому що будь-які травматичні спогади пам'ять зазвичай відкладає у глибину свідомости, вони ніби стираються. Група, що має спільні трагічні спогади, мовчить про них, вони стають під знаком «забути»²⁸. Однак, як влучно зауважує Алеїда Ассман, ще вчора забутий і майже повністю зігнорований, Голокост став темою номер один на Заході. Неофіційно ХХ століття є «століттям Аушвіцу» в історичній пам'яті європейців²⁹. Поступово Голокост вийшов за межі Другої світової війни і став глобальною подією усєї модерної історії. Якщо ми говоримо про Другу світову, то перше, що спадає на думку, – винищення євреїв, однак, якщо ми говоримо про Голокост, то не обов'язково лише в контексті війни³⁰.

На відміну від Західного світу, тема євреїв та тема Голокосту в українській історичній пам'яті поки залишається в тіні. Великою мірою це спричинено спадщиною радянської історичної науки, яка замовчувала Голокост. Взагалі політика комуністичної партії щодо Шоа – це окрема важлива тема, яка однозначно потребує серйозного і глибокого дослідження. Я ж назву лише кілька її рис: замовчування не лише подій Голокосту, але й витіснення єврейських тем з історичної пам'яті було одним із важливих напрямів політики Комуністичної партії протягом усього повоєнного періоду; намагання об'єднати жертви Другої світової війни в одну велику групу «радянських громадян», не викремлюючи євреїв; «боротьба проти космополітизму»³¹.

²⁷ Про це також свідчать інтерв'ю із євреями – мешканцями Закарпаття, які на прохання записати інтерв'ю говорили, що готові розповідати про все, окрім Голокосту.

²⁸ Erika Bourguignon, "Memory in an amnesic world: Holocaust, Exile, and the return of the Supressed", *Anthropological Quarterly*, Vol. 78, 1, (2005)

²⁹ Aleida Assmann, "The Holocaust – a global memory? Extensions and limits of a new memory community", *Memory in a global age: Discourses, Practices and Trajectories*. : 99.

³⁰ Ibid.

³¹ Для глибшого ознайомлення з політикою СРСР щодо історичної пам'яті про Голокост можна почитати: Ілья Альтман, «Меморіалізація Холокоста в Росії: історія, сучасність, перспективи», *Неприкосновенный запас*, 2-3 (2005); Annie Erelboin, "Polytraumatic memory

В інтерв'ю з мешканцями галицьких сіл спогади про Голокост дуже часто зовсім відсутні. Оповідачі ніби уникають цієї теми. Однак після запитань про сусідів-євреїв, вбивства та переховування, більшість респондентів відкриває двері своєї індивідуальної пам'яті та витягує спогади назовні. Очевидно, ця пам'ять була маргіналізована як неістотна для їхнього власного життя і у їхній національній версії історії.

Можна виділити дві основні характеристики для колективної пам'яті галичан на прикладі інтерв'ю із мешканцями Унева.

Одна з них – міт про «жидокомуну». Це стійке уявлення, що євреї були основним «стовпом» комунізму, обіймали всі високі посади та виступали помічниками і співорганізаторами злочинів радянської влади. Зрештою, на думку багатьох, євреї і були радянською владою³². Пізніше цей міт уміло використала нацистська влада для заохочення місцевого населення співпрацювати із військовою адміністрацією та брати участь у погромах³³. Адже відкривши в'язниці і продемонструвавши населенню велику кількість жертв, влада звинуватила у злочинах саме євреїв. Одна з респонденток Юстина Фетчишин розповіла, як знайшла свого ув'язненого брата мертвим у в'язниці одразу після приходу німців. На запитання, кого вона вважає винним у його смерті, пані Юстина відповіла, що точно не знає, але «люди казали, що то ті паршиві жиди так робили з нашими людьми»³⁴. Її історія є наочним прикладом поширеного стереотипу про «жидокомуну».

Про «жидокомуну» говорять і оповідачі з Унева. Параскевія Піп згадує про насадження комуністичної ідеології євреями³⁵. Також унівчани згадують про вбивства місцевої інтелігенції. Влітку 1941 р. протягом одного дня в Перемишлянах відбувся масовий розстріл інтелігенції, організований місцевою «червоною» владою. Про нього розповідає Галина Мокрій, батько якої лише дивом врятувався того дня від загибелі³⁶.

Наскільки охоче розповідають мешканці з Унева про українські жертви, настільки ж мовчать про євреїв. В більшості інтерв'ю історії порятунку єврейських хлопців залишилися поза їх увагою. Зараз складно сказати, чи знали жителі Унева про єврейських дітей у сиротинці при монастирі. З одного боку, все робилося у великій таємниці, а з другого, – пані Мокрій розповідала, що селом ходили різні чутки.

in the USSR: Where does the Holocaust fit?”, *Journal of Literature and Trauma Studies*, Vol. 4, 1-2 (2015): 79–85; Sarah Fainberg, “Memory at the margins: The Shoah in Ukraine (1991-2011)”, *History, memory and politics in Central and Eastern Europe: memory games* (2013): 86–105.

³² З інтерв'ю з: Параскевією Піп, Юстиною Фетчишин, Марією Хоркавою.

³³ Інтерв'ю з Фетчишин Юстиною від 14.03.09 Львівська обл. Пустомитівський р-н с. Коцурів; Курт Левін, Манідрівки крізь ілюзії; Жанна Ковба, Людяність у безодні пекла...

³⁴ Інтерв'ю з Фетчишин Юстиною...

³⁵ Інтерв'ю з Параскевією Піп...

³⁶ Інтерв'ю з Галиною Мокрій...

На мою думку, важливіше підкреслити інше: усі діти, які були захovanі в Уневі, пережили війну. Це означає, що навіть якщо хтось і здогадувався про єврейських дітей у Лаврі, їх не видавали. Хоча всі без винятку оповідачі розповіли, як у монастирі рятували єврейських дітей, проте почули вони про це зовсім недавно. Лише після візиту Адама Ротфельда 2005 р. унівчани дізналися про історію порятунку їхнього села. Візит тогочасного міністра супроводжувався урочистим відкриттям меморіальної дошки у подвір'ї Лаври, Літургією, приїздом журналістів. Після Адама Ротфельда до Унева приїхав Роальд Гоффман, щоби знайти своїх рятівників і їхніх дітей. На запитання про переховування єврейських дітей в Унівській Лаврі оповідачі починають розповідати лише ті факти й ті події, про які згадував польський міністр чи про які вони чули в церкві на урочистих церемоніях. Це свідчить про те, що власних спогадів у більшості людей про цю подію просто немає. Вони користуються чужими спогадами, переповідаючи їх.

Єдина респондентка, яка точно знає про рятування єврейських дітей не з книжок чи від монахів, а з власного досвіду, є пані Галина Мокрій. Вона розповіла, що в сиротинці за час німецької окупації жило більше ніж троє дітей. Три хлопчики переховувалися там постійно. Однак були ще й такі діти, які зовсім недовго затримувалися при монастирі. Жінка згадує, що інколи «люди підозрювали, що то не є наші діти», і в таких випадках хлопців перевозили на нові місця³⁷. Але вона теж додає, що це були лише підозри, ніхто в селі напевне не знав: «Якби люди знали, ті діти довго би в монастирі не прожили»³⁸. Сама пані Галина знає більше, ніж розповідає. Адже її старший брат навчався в одній школі з дітьми з сиротинця. Окрім того, одразу після війни вона почала працювати при сиротинці секретарем, де мала справи з документами і статистичними даними. Також працюючи при монастирі, вона знала багатьох монахів особисто, зокрема і тих, хто брав участь у переховуванні євреїв – о. Даніеля, о. Григорія. Жінка відверто говорить, що дає лише ту інформацію, яку вважає за потрібне, і більше не хоче розповідати. Адже не знає, які наслідки матиме для неї її відвертість. Тут яскраво виражена одна з характеристик колективної пам'яті: індивідуальні спогади ховаються під впливом спогадів спільних для всіх. Як мешканка Унева пані Галина багато речей пам'ятає, як і її односельчани. Але власні спогади вона приховує, оскільки вони не вписуються в загальну героїзовану картину, де немає місця зрадам, убивствам заради поживи чи грабунку сусідів.

Ідентична ситуація із спогадами про історію порятунку Роальда Гоффмана – їх не існує. До приїзду відомого хіміка в Унів 2007 р. ніхто в селі не знав про те, що він із сім'єю два роки жив на горищі сільської школи. Запитання – чому рятівники не розповідали про цей випадок односельчанам? Чому вони приховували факт, яким можна пишатися: порятунок життя зна-

³⁷ Там само.

³⁸ Там само.

менитому лауреату Нобелівської премії? – має просту відповідь: сім'я Дюків свідомо воліла мовчати. На моє запитання «чому?» пані Люба Дюк відповіла, що вони не знали, якою буде реакція людей: «Микола Дюк був людиною освіченою, інтелігентною, а прості селяни не зрозуміли би, навіть рятувати жида»³⁹. Це суголосно тезі Яна Гросса: тому і мовчать рятівники, що бояться реакції свого оточення⁴⁰.

Тут варто підкреслити, що в інтерв'ю з мешканцями Унева спогади про Голокост майже завжди зовсім відсутні. Звідси випливає друга характерна особливість колективної пам'яті галичан про євреїв: стертість спогадів⁴¹. Виникає логічне запитання: чому оповідачі уникають цієї теми? Адже в роботі з пам'яттю важливішим питанням завжди є не *що* розповідають, а про *що* мовчать і з яких причин. Існує декілька гіпотез. До прикладу, у статті «Вбивства у Єдвабне – виклик для польської колективної пам'яті»⁴² розглядається подібна проблема, правда, стосовно польського народу: чому поляки мовчать про Голокост. Однією з теорій, що їх висуває автор, є так звана «полонізація Голокосту»⁴³. Це думка про те, що євреї і поляки однаково постраждали від дій німців. Страждання євреїв ототожнюються зі стражданнями представників інших націй. Також більша увага зосереджується на польських робітничих таборах, ніж на «жидівських».

Уважаю, українцям також притаманний цей «комплекс жертви». Адже уникнення єврейських тем часто виникає несвідомо. Імовірно, ця пам'ять була маргіналізована як неістотна для їхнього власного життя і у їхній національній версії історії. Навпаки: інтерв'ю із унівчанами перенасичені героїчними спогадами. Як і мешканці інших сіл Галичини, вони розповідають про діяльність ОУН, про партизанські сховки в лісах, про односельчан, котрі героїчно загинули, воюючи «з німцями і з советами»⁴⁴. У цих спогадах українці виступають непокірними і незручними для будь-якого окупанта, адже саме вони боролись і проти нацистів, і проти Червоної армії. Під час інтерв'ю лунали імена не лише таких героїв, як Бандера чи Шухевич, але й прізвища односельчан чи людей із сусідніх сіл, які загинули у боротьбі з ворогом⁴⁵. Деякі оповідачі пишаються своєю причетністю до націоналістичних угруповань. Проте вони приховують чи, імовірно, «забувають» інформацію про вбивства євреїв, здійснені українцями. Такі спогади є незручними, вони не вписуються в героїзовану колективну пам'ять про Другу світову війну.

³⁹ Інтерв'ю з Любою Дюк...

⁴⁰ Jan-Tomasz Gross, "Ten jest z ojczyzny mojej, ale go nie lubie", Upiorna dekada. Trzy eseje o stereotypach na temat Żydów, Polaków, Niemców i komunistów, (Austeria, 2006).

⁴¹ Omer Bartov, Erased: vanishing traces of Jewish Galicia in present-day Ukraine (Princeton University Press, 2007).

⁴² B. Tornquist-Plewa, "The Jedwabne killings – a challenge for Polish collective memory", Echoes of the Holocaust. Historical cultures in contemporary Europe, (Riga, 2003).

⁴³ Ibid, 146.

⁴⁴ Інтерв'ю з Параскевією Піп

⁴⁵ Інтерв'ю з Параскевією Піп; інтерв'ю з Ігорем Дюком...

Одразу поряд із героїзацією стоїть віктимізація українців. Відчутним є акцент на винятковій трагічності долі українців під час Другої світової війни. Вона полягає в усвідомленні себе як жертв обставин, війни, історії. Якщо люди зосереджуються на своїй жертвовності і оплакують свою лиху долю, то вони просто не помічають чужих страждань чи не надають їм великої ваги. Деякі з оповідачів хоч і визнавали факт існування Голокосту і згадували про велику кількість убитих євреїв, проте одразу ж розповідали про численні українські жертви, про випадки, коли українці постраждали від нацистського режиму.

Применшення страждань іншого народу та перебільшення власних або, іншими словами, комплекс жертви, на думку Януша Тажбіра, характерні для тих народів, як не відіграють ніякої важливої ролі у світовій геополітиці та не є економічно потужними⁴⁶. Вони лише недавно почали розбудовувати свою державність, тому часто апелюють до історії. Звертаючись до минулого, вони шукають там причини своїх невдач і завжди знаходять винних. «Що більше народ нещасний, то охочіше звертається до свого минулого. У ньому знаходить пояснення своїх помилок і підтвердження, що були часи, коли він умів долати негаразди. Так само нещасливі сім'ї згадують величність своїх предків. Щасливі народи не мусять апелювати до минувшини»⁴⁷.

Проте варто зазначити, що героїзація та віктимізація є характерними рисами всіх національних пам'ятей⁴⁸. Це також зазначає Елазар Баркан. Він пише, що поширеною є думка ніби обвинувачення жертв у злочинних діях означає, що вони втрачають свій статус жертв. Але, на його думку, це однібічне бачення питання. Тому що, з одного боку, поляки, українці, литовці, білоруси не заперечно були жертвами і радянського, і нацистського режимів. А з другого боку, представники цих народів не раз брали участь у злочинах проти євреїв чи проти один одного, тобто вони були також і вбивцями.

Підсумовуючи, можна сказати, що про щасливий порятунок єврейських дітей в Уневі було відомо мало. Адже інтерв'ю з унівчанами продемонстрували, що в селі ніхто не знав про сім'ю, яка жила на горищі школи. Ба більше, мешканці Унева дізналися про це лише 2006 р., коли Роальд Гоффман уперше за 60 років відвідав Унів. До цього часу подружжя Дюків мовчало про рятування євреїв в їхній сім'ї. Рівно ж і мовчать інші мешканці села. У спогадах унівчан фігурують повстанці, радянські війська, німецькі, боротьба, колективізація, українські жертви, але у цих спогадах немає місця євреям, якоюсь мірою вони забуті.

⁴⁶ Historia nie może być opisem choroby. Z prof. Januszem Tazbirem rozmawia Ewa Czaczkowska – Rzeczpospolita, 09.04.2001.

⁴⁷ Ibid.

⁴⁸ Susan Crane, "Writing the individual back into collective memory", The American historical review, Vol. 102, 5, (1997).

Шукаючи пояснення цього забуття, треба нагадати про тричленну структуру пам'яті – індивідуальну, колективну, історичну – та про тісний зв'язок між собою двох останніх: історична пам'ять є тісно пов'язана з колективною і їх не можна чітко розділити. Варто зауважати, що історична пам'ять українців поки що є націоналізована, як і їхня колективна пам'ять. Це природно для тих суспільств, яким тривалий час забороняли мати та розвивати свою історичну пам'ять та ідентичність яких була під серйозною загрозою. Тому отримавши можливість конструювати самостійно пам'ять про своє минуле, такі суспільства спершу акцентують увагу на своїх жертвах, на своїх героях, забуваючи про «інших», про своїх сусідів.

Уважаю, що історична пам'ять про Другу світову війну ще не є до кінця сформованою. Українці тільки на шляху до глибоких роздумів і дискусій про свою історію у ХХ ст. Дослідження схожих випадків в інших селах та містечках Галичини можуть відіграти важливу роль у тому, щоб ці роздуми і дискусії були предметними й доцільними.

Oksana SIKORSKA

The Rescue of Jews in the Collective Memory of Galicians: The Case of Univ and the Univ Monastery

The article discusses the rescue of Jews during the Second World War in the village of Univ and in the Univ Monastery (Lavra). In particular, the fate of four Jewish boys, who were hidden (and helped later to leave the USSR), are considered. One of them was hidden along with his family in the village school's attic, and the others were saved by the studite-monks of the Univ Monastery with the personal approval of Metropolitan Andrey Sheptytsky. The article highlights the role of the monastery in helping the Jews and the rescue activities of the Ukrainian Greek Catholic Church.

The publication not only recounts the history of sanctuary, but also attempts to analyze the collective memory of the inhabitants of Univ about the hiding of Jews in the village school's attic and the monastery. It asks how the four happy stories of rescuing these Jewish boys relate to the real picture of the rescue of Jews during the Holocaust in a Galician village and how collective memory works in this case. In particular detail, issues of traumatic memory, memory of "others", the vivid nationalization of Ukrainian memories, awareness of the victims and the silence of Ukrainian witnesses of the events of the Holocaust, including rescues, are discussed. The article also seeks to analyze how much the history of saving Jews in Univ is exceptional among similar histories of other Galician villages and towns, whether the memories of the Univians can be considered unique or (on the contrary) "average", and what influence the Lavra had on these memories. The article is based on interviews with monks from the monastery's digital archive, with Univians, and the memoirs of the rescued.

Bibliography

Adam Rotfeld, "Sprawedliwi są wśród nas", Polacy ratujący Żydów w czasie Zagłady – Przywracanie pamięci, (Warszawa, 2008).

Adam Rotfeld, "Tyle pamiętam", Polityka, 7, (2005).

Aleida Assmann, "The Holocaust – a global memory? Extensions and limits of a new memory community", Memory in a global age: Discourses, Practices and Trajectories.

Annie Epelboin, "Polytraumatic memory in the USSR: Where does the Holocaust fit?", Journal of Literature and Trauma Studies, Vol. 4, 1-2 (2015): 79-85.

B. Tornquist-Plewa, "The Jedwabne killings – a challenge for Polish collective memory", Echoes of the Holocaust. Historical cultures in contemporary Europe, (Riga, 2003).

Erika Bourguignon, "Memory in an amnesic world: Holocaust, Exile, and the return of the Supressed", Anthropological Quarterly, Vol. 78, 1, (2005): 63-88.

Historia nie może być opisem choroby. Z prof. Januszem Tazbirem rozmawia Ewa Czaczkowska – Rzeczpospolita, 09.04.2001.

Il'ia Al'tman, "Memorializatsiia Kholokosta v Rossii: istoriia, sovremennost', perspektivy", Neprikosnovennyi zapas, 2-3 (2005).

Interv'iu z Fetchyshyn Iustynoiu vid 14.03.09 L'vivs'ka obl. Pustomyivs'kyi r-n s. Kotsuriv.

Interv'iu z Halynoiu Mokrii. Zapysano z ust vid 29.09.2011.

Interv'iu z ierm. Hedeonom Syroidom /Arkhiv Univs'koi Lavry F017 S 010 DVD 403-007-010 vid 13.09.1997 r.

Interv'iu z Ihorem Diukom vid 10.05.2011 L'vivs'ka obl. Peremyshlians'kyi r-n s. Univ.

Interv'iu z Leonom Khameidesom / Arkhiv Univs'koi Lavry F 017 S 10 DVD 046.

Irynei Voloshyn, "Pro Arkhiv Sviatouspens'koi Univs'koi Lavry" http://studyty.org.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=39&Itemid=49.

Jan-Tomasz Gross, "Ten jest z ojczyzny mojej, ale go nie lubię", Upiorna dekada. Trzy eseje o stereotypach na temat Żydów, Polaków, Niemców i komunistów, (Austeria, 2006).

Jan-Tomasz Gross, Sąsiedzi. Historia zagłady żydowskiego miasteczka (Sejny, 2000).

Kurt Levin, Manidrivky kriz' iliuzii (L'viv, 2007).

Kurt Lewin, Przeylem. Saga Swietego Jura spisana w roku 1946 przez syna rabina Lwowa, (Warszawa, 2006).

Maurice Halbwachs, "Space and the collective memory" in The collective memory (1950).

Omer Bartov, Erased: vanishing traces of Jewish Galicia in present-day Ukraine (Princeton University Press, 2007).

Sarah Fainberg, "Memory at the margins: The Shoah in Ukraine (1991-2011)", History, memory and politics in Central and Eastern Europe: memory games (2013): 86-105.

Shematyzm dukhovenstva L'vivs'koi arkhyieparkhii, 1935-1936 rr. (L'viv, 1935).

Susan Crane, "Writing the individual back into collective memory", The Americal historical review, Vol. 102, 5, (1997).